

A DUNAPATAJI UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉG MEGALAKULÁSA

A KITÉRÉS KÖRÜLMÉNYEI DOKUMENTUMOK TÜKRÉBEN

Egyedülálló építmény, egy erdélyi stílusban megépített unitárius templom töri meg a Duna mellékének főként katolikus és református egyházi építészeti remekeinek sorát Dunapataj főutcáján. De nemcsak az épület különleges, hanem az azt megépítő gyülekezet létrejötte is. Az évszázadok óta hagyományosan itt működő egyházak mellett 1936-ban alakult meg a dunapataji unitárius gyülekezet. Ez a gyülekezet nem a községbe való betelepüléssel jött létre, hanem a településen komoly hagyományokkal rendelkező református egyházból lépett ki egy konfliktushelyzet után, illetve annak eredményeként. Létüket, tevékenységüket a máig fennmaradt templomépület jelzi, azonban mint unitárius vallású közösség, jószerével törlődött a helyi köztudatból.

Az egyházközség létrejöttének különlegességére még egyetemi éveim alatt Barna Gábor hívta fel a figyelmem. Bár a továbbiakban nem folytattunk konzultációkat a témával kapcsolatban, mégis felkeltette érdeklődésemet az eset. Dunapataj néprajzát és helytörténetét kutatva az 1930-as évek egyik jelentős és különleges helyi eseményét látom az unitárius egyházközség megalakulásában. A dunapataji unitárius egyházközség megalakulásának körülményeit eddig még részletesen nem vizsgálták és közölték. A témához szeretnék néhány adalékkal szolgálni, illetve a további kutatáshoz kiindulópontot nyújtani. A működő egyházközség életével, megszűnésével és az unitárius templom utóéletével tanulmányomban csak vázlatosan foglalkozom.

A dunapataji unitáriusok történetének első két évéről jó képet nyújt az egyházközség első lelkészének, Barabás Istvánnak 1938-ban megjelent könyve.¹ Barabás könyve tárgyilagosságra törekvő, kronologikus sorrendben, pontosan írja le az egyházalapítás és a templomépítés körülményeit és cselekményeit, azonban hiányzik belőle a református egyházból való kitérés okának részletezése és indoklása.

Szórvány adatokat tartalmaznak a dunapataji gyülekezeti életről és a templomról a Magyarországi Unitárius Egyház hivatalos folyóiratának (*Unitárius Értesítő*, később *Unitárius Élet*) egyes számai. Az egyházközség megszűnése után már a helybeli múzeummal összefüggésben születtek cikkek az unitárius templomról. A működő dunapataji unitárius gyülekezet életéről pedig ma már csak a Magyarországi Unitárius Egyház Levéltárában megmaradt levéltári anyag² és a Pataji Múzeumban található néhány dokumentum tájékoztat bennünket. Az egyházközség megalakulásával kap-

¹ Barabás 1938. A 74 oldalas könyv a kezdetektől az unitárius templom felépüléséig részletesen tekinti át a gyülekezet tevékenységét. Internetes elérhetősége:

<http://www.unitar.hu/Tudastar/1926-1950/Dunapataj/dunapataj.pdf>

² A Magyarországi Unitárius Egyház Levéltára (továbbiakban MUEL) IV/4 Dunapataji Egyházközség 1936-1967. Az internetre felhelyezett fondjegyzék a következő címen érhető el: <http://www.unitar.hu/level/IV.pdf>.

csolatban a helybeli református egyház irataiban találhatunk még értékes adatokat.³ A fenti források alkotják dolgozatom alapját.⁴

Dunapataj (régí írott forrásokban és a mai köznyelvben is: Pataj) a Duna-melléki egykori mezővárosok sorának egyik tagja a Kalocsai Sárköz északi szomszédságában⁵. Honfoglalás óta kontinuos lakossága a török pusztítást is viszonylag jól átvészelte, magánföldesúri birtok volt jelentős határral és viszonylagos belső önállósággal. A mezőváros a protestantizmus elterjedésével hamar és valószínűleg egyöntetűen reformálódott. A lakosság többségét és vezető erejét a 20. század elejéig a reformátusok adták. A 20. század első évtizedeiben Pataj társadalma rendkívül változatos képet nyújtott, amelyben a nincstelen napszámosoktól kezdve, az iparosokon át a gazdag föld- és malomtulajdonosig minden réteg képviseltette magát. A lakosok vallásuknak, foglalkozásuknak és társadalmi, vagyoni helyzetüknek megfelelően egyesületekbe, körökbe tömörülve éltek kulturális, társasági életet. A hagyományoknak megfelelően a település vezetésében az „intelligencia” is részt vett a nagygazdák mellett. Az unitárius egyházközség megalakulása előtt, 1930-ban a lakosság felekezeti megoszlása a következő volt: teljes népességszám: 5967 fő, római katolikus: 2413 fő, református: 3296 fő, zsidó: 126 fő.⁶

A református egyházból való kitérésre már korábban is volt példa: 1889-ben 10 dunapataji tért át unitáriusnak. Barabás István családi kötelékeket is felfedezni vél ezek és az 1936-ban kitértek között.⁷ Az események között eltelt közel ötven év alapján azonban feltételezhető, hogy nincs közvetlen kapcsolat a két eset között. A két kitérés abban hasonlít, hogy mindkettőben komoly szerepet játszott az egyház részére történő befizetés megemlése, az az ellen való tiltakozás és az azt követő kitérés. A két eset társadalmi és gazdasági körülményeinek részletesebb elemzése további adalékokkal szolgálhat a témához. Dolgozatom az 1936-os kitérést részletezi, mivel az egy önálló, templomot építő és évtizedekig működő egyház megalakulásához vezetett. A helyi viszonyokat tekintve azonban az első unitárius csoport létrejötte is tanulságos lehet, így vázlatos formában ezzel foglalkozom először.

A 19. század utolsó harmadában az egyháznak történő befizetés megemlése ellen mozgalom indult a pataji reformátusoknál. A református lelkész 1888. november 18-án jelentette a presbitériumnak, hogy „...megjelentek ifj. Dobor János, Kapitány Kovács István és Sára György s kijelentették, hogy ők a református egyház kebe-

³ A hivatkozott református egyházi iratok a Dunapataji Református Egyházközség irattárában lévő Presbiteri gyűlés jegyzőkönyve 1933. június 25-től 1938. április 10-ig vezetett IX. kötetében találhatók.

⁴ Túlnyomórészt az unitárius egyházközség megalakulása ideje körül keletkezett dokumentumokról van szó. Köszönetet mondok Nyitrai Levente unitárius lelkésznek a hozzám eljuttatott unitárius anyagokért, Czikóné Barta Márta nagytiszteletű asszonynak a Dunapataji Református Egyház jegyzőkönyveibe való betekintésért, illetve a témában nyújtott más hasznos információkért, és a Magyarországi Unitárius Egyház Levéltára dolgozóinak a kutatásban nyújtott segítségért.

⁵ Dunapataj történelmének és társadalmának eddig megjelent legteljesebb bemutatását lásd Magyar Bálint dokumentumszociográfiájának bevezetőjében: Magyar 2007. I. kötet 11–36.

⁶ Magyar 2007. I. kötet 17.

⁷ Barabás 1938. 9.

léből kilépnek s unitáriusokká lesznek...”⁸ A kitérés szándék olyan méreteket öltött, hogy az ügyben Szász Károly püspök levelet küldött a gyülekezetnek. E levél, ha áttételesen is, információkat nyújt a kitérés eseményeiről: „...néhány az unitárius felekezetbe való kitérésre irányuló mozgalmat indítottak, erre vonatkozólag aláírási ívet köröztetnek, melyen már nagy számmal vannak az egyház tagjai közül aláírva, sőt hárman már a ref. egyházból való kilépési szándékukat hivatalosan kétszeri jelentkezéssel törvényesen is bejelentették s tartani lehet tőle, hogy aláírók, vagy közülök többen is e példát követni fogják.”⁹ A levélből megtudjuk, hogy a püspökhöz olyan információk jutottak el, hogy a szegényeket segítő egyetemes közalap (Domesztika)¹⁰ befizetési körüli vita ingatta meg eredeti hitükben a kitérőket. Az önkéntes bevallás útján történő befizetést a felettes egyházi hatóság több esetben osztályba sorolás útján megemelte. E szerint az egyházi közalapba való befizetés megemelése volt a sérelmek alapja. Az esperes levelének egyik mondata különösen érdekes abból a szempontból, hogy a mozgalomban milyen gondolatok születtek: „Sőt hallom, hogy akadt olyan is, aki azt mondta, hogy ha az ő 10 krja 5 kr-ra szállítatik le, nem tér ki – ha pedig le nem szállítatik, akkor kitér.” Ez a megfogalmazás nyilvánvalóan nagyon szélsőséges és nem lehetett általános sem, azonban jól érzékelteti az adó megemelésének hatását. Ezek után a püspök felkéri a presbitereket, hogy az ingadozókat rábeszéléssel lehetőség szerint bírják jobb belátásra, a református egyházon belüli maradásra. Ennek a kitérésnek az utóéletét a továbbiakban nem ismerjük, Barabás István szerint visszatértek reformátusnak.¹¹

A dunapataji református egyházközség életében akkor változott nagyot a helyzet, amikor a presbitérium Simon Ernőt választotta meg lelkésznek 1931-ben. A lelkész személye és tevékenysége több ponton is összefügg a kitérésekkel és a pataji unitárius egyház megalakulásával. Az idős dunapatajiaiak Simon Ernőre mint karizmatikus, művelt, erős és vezető egyéniségre emlékeznek. Simon megválasztásának körülményeiről felesége – az események után öt évtizeddel – így ír: „...Akkor Ceglédre, – ahol káplán volt Ernő – úgy ment a papválasztó küldöttség Setri János kurátor úr vezetésével, hogy többek között azt mondta a kurátor úr Czeglédy Sándor főtitiszteletű úrnak, hogy: „azért vettük nyakunkba szinte az egész országot, mert elhatároztuk, hogy addig haza nem megyünk, amíg meg nem találjuk a nekünk való papot. Mert Patajon óriási bajok vannak, amelyekkel akárki nem tud megbirkózni. Ide a sok gyöngye kezű pap után egy „vasmarkú” emberre van szükség” Szórol-szóra így mondta el Czeglédy főtitiszteletű úr Ernőnek annak idején Setri kurátor szavait, ő meg nekem...”¹²

⁸ A Dunapataji Református Egyházközség irattára. Részlet egy nagyobb egyháztörténeti munkából.

⁹ A Dunapataji Református Egyházközség irattára. Kelt: Budapest, 1888. december 18.

¹⁰ Országos református egyházi közalap (domestica), amelynek bevételi forrásai az egyháztagok befizetési és az adományok voltak. Az 1881-es Debreceni (alkotmányozó) Zsinat hozta létre.

¹¹ Barabás 1938. 9.

¹² Idézet Simon Ernőné, több dunapataji lakoshoz elküldött, 1981. szeptember 24-én keltezett leveléből. E levélben az idős Simon Ernőné számos személyes élményt, információt oszt meg a címzettekkel – szándéka szerint tisztázni különböző dolgokat, főleg a férje személye körüli vitákat. A levél másolatát Szabó László dunapataji tanár jutatta el a Pataji Múzeumnak. A

Simon Ernő Dunapatajon évtizedek után is népszerű maradt; tisztelték és becsülték „vasmarkú” lelkészüket a patajiak. Az 1950-es években Simon Ernőnek többször volt konfliktusa a hatóságokkal, a községi vezetéssel és feletteseivel, így 1953. szeptember 23-án lelkészcsereével Tiszakarádra helyezték.¹³ Azonban Simon népszerűségére jellemző volt, hogy 1956 októberében mozgalom indult visszaállítására.¹⁴

A református egyház jegyzőkönyveiben először 1935. február 24-én olvasható egy „*egyházellenes mozgalom*”, amelynek híre már az espereshez is eljutott. Az esperes jelentést kért a pataji református presbitériumtól a mozgalom okairól és mozgatóiról.¹⁵ E jegyzőkönyvben már említik Dr. Kendecsy Pál orvost¹⁶ és az unitárius vallást is.

A mozgalom előzménye, amennyire az iratokból kiderül, anyagi okokra vezethető vissza és keletkezése 1934–35-re nyúlik vissza. Az 1934. március 17-én tartott presbiteri ülésen határozatot hoztak adókimutatás tárgyában a készpénzfizetésben részesülők és a nyugállományú egyháztagek részére – a tagok fizetése után, osztályba sorozási módszerrel, az adott egyházi törvénynek megfelelően. Ez a határozat 142 fő olyan egyháztageot érintett, akik korábban nem fizettek egyházadót – köztük a lelkipásztor, a jegyző, tanító, állatorvos, vasutas és különböző nyugdíjasok. Ezt az adózat 1934. április 8-án a pataji képviselői közgyűlés megerősítette, továbbá minden felettes egyházi szerv (Egyházmegyei Tanács, Egyetemes Konvent) azt jóváhagyta és helyeselte.¹⁷ Az adózás körüli vita és nyugtalanság miatt kezdődött el az a mozgalom, amely idővel valószínűleg személyek közötti, egyre mélyülő konfliktusokhoz is vezetett.

Először csak kósza hírek jutottak el Simon Ernőhöz, aki a presbitérium elé vitte az ügyet, remélve, hogy azok többet tudnak. A presbitérium annyit megállapított, hogy Kendecsy környezetében elhangzott az unitárius mozgalom szervezése, de egyelőre nem tulajdonítottak nagy jelentőséget az elégedetlenkedő hangoknak. A feljelentő nevét (az a személy, aki tájékoztatta az esperest) azonban tudni szerették volna, mert ebből akartak következtetni a mozgalom komolyságára. Érdekes és tanulságos adalék Gyenizse Antal presbiter (ez időben adóügyi jegyző) felszólalása: „*Gyenizse Antal presbyter kijelenti, hogy említettek [Dr. Kendecsy Pál orvos és társaik] köztedomás szerint évek óta kacérkodtak a spiritizmussal úgy látszik ugyanezek most az unitárius vizekre tértek át, amint azonban az nem volt komoly mozgalom, ennek a komolyságában is kénytelen kételkedni...tisztelettel kérje meg a presbytérium az Esperes urat, szíveskedjék velünk közölni a feljelentő avagy az Esperes urat egyoldalúlag tájékoztató egyén nevét, akkor a presbytérium azonnal fogja tudni, mi-*

---

levelet a *Pataji Hírlap* 1998. szeptemberi száma (IX. évfolyam 4. szám /49. szám/ 9. oldal) rövidített formában közölte.

¹³ Magyar 2007. II. kötet 82–83. és 473.

¹⁴ Magyar 2007. II. kötet 233–237. és 475–476.

¹⁵ A Dunapataji Református Egyház presbiteri gyűlés jegyzőkönyve 1935. február 24.

¹⁶ Dr. Kendecsy Pálról és feleségéről a kutatás jelenlegi állása szerint nem sokat tudunk. 1930-ban, a község ismertetője (F. Szabó 1930. 229.) szerint Dr. Kendecsy Pál már községi orvos és ugyanekkor a Hangya Szövetkezet igazgatója is. Nevük alapján nem tősgyökeres patajiak. A házaspár művelt és a helyi viszonyokat tekintve jómódú volt (Kendecsynének 50 hold birtoka is volt). Barabás István szerint két lányukat fiatalon temették el.

¹⁷ A Dunapataji Református Egyház presbiteri gyűlés jegyzőkönyve 1935. július 21.

lyen jelentőséget lehet tulajdonítani a híreknek”.¹⁸ A presbiteri ülés azzal zárult, hogy komoly mozgalomról nem tudnak, azontúl „*hogy az osztályba sorozottak igyekeznek igazságtalannak feltüntetni megadóztatásukat...ez azonban minden adókulcs emelésnél így van, a sok szóbeszédnek kár volna nagyobb fontosságot tulajdonítani, presbytérium a kivetett adóért és következményeiért vállalja a felelősséget.*”¹⁹

Az adókivetés által érintettek nem voltak egységesek. A legtöbben valószínűleg elfogadták a magasabb adókivetést, azonban többen hivatalosan is fellebbeztek ellene, de a fellebbezést az egyház minden esetben elutasította. A fellebbezők között volt többek közt például Domonkos Kálmán, a polgári iskola nagy tekintéllyel bíró igazgatója is²⁰, továbbá Dr. Kendecsy Pál is, aki a fellebbezésben – a presbiteri iratok szerint – a legtovább ment el. Kendecsy fellebbezését a solti református egyházmegyei rendes bíróság 1935. szeptember 5-én utasította el.²¹

Az adózás körüli vita mellett egy másik probléma is nyugtalanságot okozott. Néhány fennmaradt dokumentum szerint Simon Ernő személyével nem volt mindenki elégedett a református egyházon belül. Simon ellentábora aláírás-gyűjtésbe kezdett és levélben fordult az illetékes püspökhöz a lelkész leváltása ügyében. Ez a levél az adózás problémáját nem említi, hanem a lelkész tevékenységét kifogásolja. A levelet két íven összesen 257 személy írta alá²² (lásd a mellékletet). A lelkész és ellentábora közötti nézeteltérés a püspöknek írt levél szerint is 1934 körül kezdődhetett – az adó bevezetésével nagyjából egyidőben. Később keletkezett egy olyan nyilatkozat, amit összesen 83 személy írt alá – a férfiak családjuk és házastársuk nevében is – és amelynek szövege már egyértelmű kilépési szándékot jelez: „*Nyilatkozat. Alulírottak kinyilatkoztatjuk, hogy ha sérelmeink harminc napon belül nem orvosoltatnak, melynek megoldása főként a vezető-lelkész kicserélésében áll, kénytelenek leszünk az egyházból kilépni.*”²³ Mindkét irat keltezés nélküli, a körülményeket tekintve 1935 őszén készülhettek.

Az említett dunapataji községi orvos, Dr. Kendecsy Pál és felesége, Dr. Kendecsy Pálné Sidó Rozália is nagyban hozzájárultak a helyzet kialakulásához. A házaspár a későbbi kilépők vezetője volt, de valószínűleg már korábban is felléptek mint az elégedetlenkedők szószólói. Tehették, hiszen a lelkésszel azonos társadalmi rangjuk volt, függésük Patajon legfeljebb a községi vezetéstől volt. A legkorábbi unitárius iratok között több dokumentum is arról tanúskodik, hogy a kitérés szervezésében és az ügyvitelben Kendecsyné jelentős szerepet játszott.²⁴ Barabás István feljegyezi, hogy a legelső lépéseket Kendecsyné tette meg az unitárius egyház felé még 1935 novemberében és később is jelentékeny erőfeszítést tett új egyháza érdekében²⁵. Barabás István budapesti unitárius lelkész²⁶ volt az, aki a patajiakkal a kezdetektől fog-

¹⁸ A Dunapataji Református Egyház presbiteri gyűlés jegyzőkönyve 1935. február 24.

¹⁹ A Dunapataji Református Egyház presbiteri gyűlés jegyzőkönyve 1935. február 24.

²⁰ A Dunapataji Református Egyház presbiteri gyűlés jegyzőkönyve 1935. július 21.

²¹ A Dunapataji Református Egyház presbiteri gyűlés jegyzőkönyve 1935. október 6.

²² MUEL IV/4. Dunapataji Egyházközség 2. doboz 3. tétel 1.

²³ MUEL IV/4. Dunapataji Egyházközség 2. doboz 3. tétel 1.

²⁴ MUEL IV/4. Dunapataji Egyházközség 2. doboz 3. tétel 1.

²⁵ Barabás 1938. 8–9. és 23–26.

²⁶ Barabás István (Sepsikálnok 1876. október 17. – Budapest 1952. április 24.) A háromszék-megyei Kálnok v. Sepsikálnok községben született. Középiskoláit Sepsiszentgyörgyön,

lalkozott. Később ő segítette őket az áttérésben, majd a leányegyházközség első beszolgáló, egyben templomépítő lelkésze volt. A református presbitérium november végén tudomást szerzett a kilépési szándékról, ezt jelentette az esperesnek, akinek kérésére állást is foglalt az ügyben. E határozat szerint sem feljelentést, sem megtorlást nem alkalmaz, sőt a gyermekeket tanítja és a fiatalokat továbbra is várja a református gyülekezetben. A határozattal a presbitérium példát akart mutatni arra, hogy „*a gonoszt nem akarja gonosszal meggyőzni*”, és a meggyőződésének ad hangot, hogy a kitérésre jelentkezők „*...sajnálatos félrevezetés áldozatai és nem tudják, hogy mit cselekszenek...*”²⁷

Sajnos az írásos anyagokból csak sejteni lehet az ügy háttérében húzódó személyes konfliktusokat. A református lelkész és ellentábora között végérvényesen megromlott a kapcsolat. Sor került a hivatalos szakításra és a ténylegesen kitérték temetése és a neveik névjegyzékből való törlése ügyében kellett határozniuk a presbitereknek.²⁸ Határozatban döntöttek arról is, hogy nem tesznek kísérletet a kitérni szándékozók rábeszélésére és visszacsalogatására, továbbá az unitárius egyházzal sem keresik a kapcsolatot. Ugyanakkor a határozatból kiolvasható a bizakodás a kitérés megghiúsulásáról: „*...amennyiben nevezett egyház a szállongó hírek szerint a kitérőket fel nem veszi, köszönetünket fejezzük majd ki.*”²⁹ Előzetesen még 1935 novemberében Dr. Kendecsy Pálné kereste meg Barabás István budapesti unitárius lelkészt, hogy mintegy 80 fő akar unitáriusnak áttérni Dunapatajról. Hogy miért az unitárius egyházat választották, arra egyértelmű és határozott választ a kutatás jelenlegi állása szerint nem lehet adni. Kendecsyné egy helyen megemlékezik Jókai Mór *Egy az Isten* című regényének két unitárius felekezetű alakjáról: mint példaképeket állítja a kitérni szándékozó csoport elé.³⁰

Simon Ernőné úgy emlékszik, hogy a kitérők nem akartak adót fizetni és először az evangélikus egyháznál próbálkoztak: „*...És annak idején annak a 30 öreg nyugdíjossal, akik nem akartak egyházi adót fizetni nem vettett semmit a ref. egyház. (Ezt a presbitereknek, meg a lelkésznek mondom!) Hogy vélekednek erről akkor az evangélikusok is? Mert amikor először oda mentek a Kendecsynével, hogy evangélikusok akarnak lenni, és az evangélikus püspök kikérdezve őket meglátta, hogy az adó nem fizetés miatt akarnak kitérni, azt mondta nekik: „ilyen egyháztagokra nekünk nincs szükségünk”, és elküldte őket...*”

Székykeresztúron és Kolozsváron végezte. Kolozsváron teológiát tanult, a papi szigorlatot 1901. június 25-én tette le. Vargyason 1903. augusztus 24-én szentelték pappá (papi oklevele a Pataji Múzeum archívumában található). Tordátfalván és Hódmezővásárhelyen szolgált, majd 1928-tól 1950-ig, nyugdíjazásáig Budapesten lelkész. A dunapataji unitárius templom építése mellett a nevéhez fűződik a hódmezővásárhelyi templom (1911) építése. 1940-től helyettes esperesi tisztséget tölt be, az Unitárius Élet főszerkesztője volt. Kezdeményezésére kapcsolódott be az Unitárius Egyház a rádiós közvetítések sorozatába, amelynek keretében 1927. március 17-én ő látta el az első rádiós szolgálatot.

²⁷ A Dunapataji Református Egyház presbiteri gyűlés jegyzőkönyve 1935. december 1.

²⁸ A Dunapataji Református Egyház presbiteri gyűlés jegyzőkönyve 1935. december 18.

²⁹ A Dunapataji Református Egyház presbiteri gyűlés jegyzőkönyve 1936. január 1. 11. sz. határozat

³⁰ Kendecsy 1938. 88.

A kitérések után 1936. január 12-iki dátummal 26 egykori reformátust vett át az unitárius egyházba Barabás István budapesti lelkész.³¹ Ez a szám lényegesen kevesebb, mint az aláírásgyűjtéskor volt (257, majd 83). Még közvetlenül az áttérés előtt is voltak olyanok, akik meggondolták magukat.³² Az első kitérők között számos nyugdíjjal rendelkező személy volt, akiknek a fent említett adózás az érdekeiket sértette. Foglalkozásukat tekintve jól körvonalazható csoportról van szó: jórészt korábbi hajókormányosokból és rendőrökből állt.³³ Barabás István szerint dr. Kendecsy a községi orvoslás mellett hajózási és vasúti orvos is volt³⁴, így feltételezhetően jól ismerte a kitérők csoportját.

A kitérés indokát kezdetben Barabás István nem látta világosan, mert Kendecsynéhez írott egyik első levelében, 1936. január 2-án, így fogalmaz:

„...Szeretnők tudni, hogy ha nem az adó kérdés egyedül a kilépés oka, mi hát az? Ezt nem írja meg az ellennyilatkozat sem...”³⁵ Ugyanebben a levélben Barabás két helyen is világosan megírja, hogy az egyházi adó és a fizetés kérdése nem lehet vitatéma sem az új, sem a régi egyházzal kapcsolatban, mivel azt törvények rendezik: „...Az adózás kérdésében felfogásom szerint és az eddigi gyakorlat szerint is az áttérőknek nincs miért aggódniuk. Ebben a tekintetben az 1895. évi 43. t.c. 24 §-a szó szerint így intézkedik: „Aki valamely bevett, vagy elismert vallásfelekezettől kilép, köteles a kilépés idejéig esedékessé vált egyházi adó tartozását annak az egyháznak megfizetni, amelyből kilépett.” ...Határozott kikötésünk az, hogy senki egy fillérrel kevesebb egyházi adót nem fizethet nálunk, mint amennyit eddig a református egyháznál fizetett. Erre a felküldendő nyilatkozatban az áttérők kötelezzék magukat....”³⁶

Az adó megfizetése mellett a kitérőknek a saját egyházközség felállításának és működtetésének problémájával is szembe kellett nézniük (pl. megfelelő terem, a lelkész utaztatása stb.). Mint később látni fogjuk a pataji unitáriusok jelentékeny anyagi áldozatokat vállaltak templomuk felépítéséhez. Ehhez már 1935 decemberében is nagy volt az elszántság bennük: „...A küldöttség többi tagja is a tőlük telhető legnagyobb anyagi áldozatokat helyezte kilátásba, mert nem akarták azt, hogy bárki őket az egyházi terhek alól menekülés vádjával illethesse. Nem akarom itt felsorolni az indító okokat, amik bennük a kitérés gondolatát megérlelték. Csak azt említem meg, hogy mindazok a hivatalos iratok, amelyekben le van fektetve elhagyott egyházuk felsőbb hatóságaihoz intézett panaszaiknak anyaga, lelkési hivatalunk birtoká-

³¹ MUEL IV/4. Dunapataji Egyházközség 2. doboz 3. tétel 1. 1936. január 12. és Barabás 1938. 10.

³² Barabás 1938. 10.

³³ Ferencz 1940. 53. 1940-ben a dunapataji unitárius egyháznál a következő személyek voltak a tisztségviselők: gondnok: dr. Kendecsy Pál községi orvos, vagyonkezelő gondnok: Bogárdi István nyugalmazott rendőrtörzsörsmester, könyvtáros: Baráth Lajos nyugalmazott D. G. T. (Dunagőzhajózási Társaság) főkormányos, pénztáros: Dobor Gyula gazdálkodó, presbiterek: Farkas Sándor nyugalmazott rendőr, Hencsei István nyugalmazott D. G. T. kormányos, Herczeg Sándor nyugalmazott D. G. T. kormányos, Kis József nyugalmazott fegyőr, Z. Kovács István nyugalmazott rendőr, Szabó Sándor nyugalmazott D. G. T. főkormányos, Varga József nyugalmazott M. F. T. R. (Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság) altiszt, Vincze István nyugalmazott rendőr.

³⁴ Barabás 1938. 23–24.

³⁵ MUEL IV/4. Dunapataji Egyházközség 2. doboz 3. tétel 1. 1936. január 2.

³⁶ MUEL IV/4. Dunapataji Egyházközség 2. doboz 3. tétel 1. 1936. január 2.

ban vannak. Ezekből meggyőződünk arról, hogy elhatározásuknak komoly okai vannak, s azok között az ellenük vádként hangoztatott különadó ellen való tiltakozásuk csak kipattantotta, de nem szülte a régi egyház elhagyásának gondolatát.”³⁷

A konfliktus érzelmi hátteréről nagyon keveset tudunk, így csak feltételezhető, hogy a megbántottság érzése, az anyagi érdekek sérelme és a személyek közötti vita (egyik oldalon Simon Ernővel) olyan mértékű volt, hogy már visszautat saját egyházukba nem tudtak elképzelni. (Simon Ernőné levelében rendkívül személyes hangvételben ír a Kendecsy Pálné és Simon Ernő közötti lehetséges konfliktusról, amit az akkori esperes Simon Ernőnek adott bizalmas és személyre szóló tanáccsal próbált megoldani – sikertelenül.)

Unitárius gyülekezetek alakulása más egyházakból való áttéréssel nem volt egyedülálló Magyarországon. Füzesgyarmaton 1902-ben 150 jómódú gazda alapította meg az unitárius gyülekezetet és egy évvel később templomot építettek. Kiválásuk oka „egy papválasztás körüli villongás” volt.³⁸ Hódmezővásárhelyen 1879-ben néhány evangélikus és református földműves, iparos és tisztviselő tért át az unitárius vallásra és alapított gyülekezetet egy erdélyi unitárius értelmiség segítségével és vezetésével. A hívek száma jelentősen megszaporodott és 1910-ben felépítik Magyarországon első teljesen felszerelt unitárius templomát.³⁹ Debrecenben részben áttérőkből, illetve székely menekültekből alakult meg az unitárius gyülekezet 1921-ben.⁴⁰

A zömében református Kocsordon a lelkész választása körül lángoltak fel az indulatok, és a vita odáig fajult, hogy a hívek tömegesen hagyták el régi egyházukat, majd egy közvetítő személy segítségével az unitárius egyházban találtak megnyugvást: „A háborgók több egyházat is felkerestek, hogy támogassák kiválásukat a református egyházból, de mindenütt elutasították őket. Míg aztán egy Erdélyből Kocsordra beházasodott csendőr, Demjén Sándor, aki unitárius vallású volt, pártfogásba vette az egyháztól elszakadni szándékozókat és vezette el őket Kolozsvárra az unitárius püspökhöz...”⁴¹

Dunapatajon a kitérés hivatalos megtörténte után elkezdődött az unitárius vallásnak megfelelő vallási élet. A főszerepet ebben is a Kendecsy házaspár vitte. Barabás István a kitérők első unitárius istentiszteletét 1936. február 16-án tartotta a polgári iskolában – nagyszámú más felekezeti jelenlétében.⁴² Ekkor került sor a temetőnek való földterület adományozására is: Varga József és felesége, Sulyok Julianna a református temető szomszédságában található 1082 négyszögöl nagyságú területet – néhány kikötés meghagyásával – ingyenesen bocsátotta tulajdonul a pataji unitáriusoknak temetkezési helyül.⁴³

³⁷ Barabás 1938. 9–10.

³⁸ Rázmány 2005. 114.

³⁹ Rázmány 2005. 118.

⁴⁰ Rázmány 2005. 122.

⁴¹ Felhősné 1992. 640.

⁴² MUEL IV/4. Dunapataji Egyházközség 1. doboz 2. tétel 2. jegyzőkönyvek 1936–1946 és Barabás 1938. 12.

⁴³ Barabás 1938. 11–16. Az adományozást a jegyzőkönyvek szerint többször, szóban és írásban is megerősítették, hivatalosan az 1936. július 12-én keltezett ajándékozási szerződéssel. A temetőben ma 12 sír látható. Érdekes, hogy az unitárius temetőben egy hagyományos református pataji fejfa is van.

A dunapataji unitárius szórványgyülekezet 1936. április 13-án kimondta a leányegyházközséggé alakulását (csatlakozva a budapesti anyaegyházhoz), ezt felterjesztésre és elfogadásra javasolta az egyházi főhatósághoz, majd megválasztotta az első egyházi tisztségviselőket. Közfelkiáltás útján (fő)gondnok Dr. Kendecsy Pál, jegyző Dr. Kendecsy Pálné, gondnok-ellenőr Bogárdi István, pénztáros Varga József lettek. A községegyházbeli tanács (presbitérium) tagjai Baráth Lajos, Botykai József, Vincze István, Hencsei István, Herceg Sándor, Farkas Sándor, Szabó Sándor, Z. Kovács István, Kiss János, egyházfi Kőrösi Gábor lettek.⁴⁴

A kitéréssel nem zárultak le a konfliktusok a helyi református egyházzal. Az elhagyott egyházzal hivatalosan még érintkezni kellett a törvényi előírásoknak megfelelően. Mivel unitárius iskola Dunapatajon nem volt, ezért a gyermekeket továbbra is a református iskolában taníttatták. Ennek intézése, illetve a gyermekek keresztelése és temetése sem volt minden problémától mentes. Ezt példázza a Gombos és a Geröcs család esete, amelynél az iskoláztatás, illetve a keresztelés–temetés okozott újabb konfliktust a református egyházzal.⁴⁵ Másfél évvel az első kitérés után tárgyalta a református presbitérium a kitérések formaiságát, annak hiányosságait és szabálytalanságait, de eljárást nem kívánt indítani az ügyben. (A presbitérium szerint az első kitérők hamis, eredetileg alá nem írt jegyzőkönyvvel jelentkeztek a kitérésre.⁴⁶)

Az unitárius gyülekezet további kitérésekkel gyarapodott.⁴⁷ Míg számos dokumentum szól arról, hogy az istentiszteleteket magánházaknál tartották, már korán felmerült a saját gyülekezeti terem, illetve templom építésének gondolata. Ez annál is inkább szükséges volt, mivel a helyi polgári iskolában további működésre az unitáriusok nem kaptak lehetőséget. (Az iskola termeit a településen lévő három felekezet, a katolikus, a református és az evangélikus is használhatta, az unitáriusok azonban nem. Az ügyben tett minisztériumi beadványra csak 22 hónap után kaptak egy nemleges választ.⁴⁸ De ekkor már állt az unitárius templom.)

A templom építésének szervezéséből Barabás István mellett Kendecsyné vette ki oroszlánrészét.⁴⁹ Hogy a templom megépítése biztos anyagi alapokon nyugodjon, Kendecsyné még Bugyi községben fekvő birtokára is felvett egy jelentősebb jelzálogkölcsönt.⁵⁰ Barabás István könyvéből jól nyomon követhető, hogy az egyházközség tagjai jelentékeny erőfeszítéseket tettek a templom megépítése érdekében. Valószínűleg ez azzal is kapcsolatban állt, hogy a megépítendő templommal akarták megmutatni az önálló egyházközségi életre való erejüket és képességüket a község lakóinak (egyúttal elhagyott egyházuknak). Ehhez rengeteg anyagi áldozatot hoztak és nagyon sok ajándékot, felajánlást kaptak unitáriusoktól és más felekezetűektől is.⁵¹

⁴⁴ MUEL IV/4. Dunapataji Egyházközség 1. doboz 2. tétel 2. jegyzőkönyvek 1936–1946.

⁴⁵ Előbbire lásd Barabás 1938. 36–40., utóbbira a Dunapataji Református Egyház presbiteri gyűlés jegyzőkönyve 1936. augusztus 23.

⁴⁶ A Dunapataji Református Egyház presbiteri gyűlés jegyzőkönyve 1937. augusztus 8.

⁴⁷ Barabás 1938. 34.

⁴⁸ Barabás 1938. 17–20.

⁴⁹ Unitárius Értesítő 1936. 72–73. (XV. évf. 6–7. sz.)

⁵⁰ MUEL IV/4. Dunapataji Egyházközség 1. doboz 2. tétel 2. jegyzőkönyvek 1936–1946

⁵¹ MUEL IV/4. Dunapataji Egyházközség 1. doboz 2. tétel 2. jegyzőkönyvek 1936–1946

A templom építését 1937. augusztus 21-én kezdték meg a torony alapjának ásásával.⁵² Az első istentiszteletet 1937. november 14-én tartották az új templomban⁵³, majd a felszentelési istentiszteletre december 5-én került sor.⁵⁴ A kis templom sajátos, erdélyi stílusban épült meg. Tervezője Szinte László budapesti műszaki főtanácsos volt, aki a pataji templomon kívül a kocsordi (műemlék) templomnak is tervezője volt. Az építéssel Sára György dunapataji kőművesmestert bízta meg a presbitérium. A templom leglátványosabb elemét, a kazettás mennyezetet Vernes Judit torockói népi iparművész festette. A templombelső is Szinte László tervezését és találékonyságát dicséri.⁵⁵

A templom harangját a templomban tartott istentisztelet napján húzták fel a toronyba⁵⁶, ekkor kondult meg a Bogárdi házaspár által ajándékozott harang először a faluban.⁵⁷ Egyházi felszerelések szép számmal voltak a templomban: 1939-ben már rendelkeztek minden olyan tárggyal, ami teljessé tette a kis templomot. Ekkor már 180 darab könyv is volt az egyház tulajdonában.⁵⁸ (Az unitáriusok könyvtára egyébként másfél évtizedig kölcsönözhető volt, és jelentős volt a maga pár száz darab kötetével. Tartalmát tekintve az erdélyi irodalom volt a meghatározó benne.⁵⁹)

Az egyházközség megszűnésben minden bizonnyal szerepet játszott az, hogy a gyülekezet többségében már a megalakulás idején nyugdíjas korú egyénekből állt. 1953-ban a lelkész arról ír éves beszámolójában, hogy az év a temetések éve volt (5 temetés, 1 keresztelés, 1 konfirmálás és 1 esketés mellett). Ugyanebben a beszámolóban panaszkodik arról, hogy a hívek nem járnak templomba.⁶⁰

Mikor már látható volt a templom kiüresedése, Pastyik István múzeumalapító történész vetette fel a gondolatot, hogy a templomból múzeum legyen. Elhatározásában az vezethette, hogy a templomban az 1959-ben alapított Pataji Múzeumnak megfelelő helyet látott, továbbá az értékes építészeti alkotást is meg akarta őrizni. (Ko-

---

⁵² Barabás 1938. 51.

⁵³ Barabás 1938. 63.

⁵⁴ Unitárius Értesítő 1937. december 112–113. (XVI. évf. 12. sz.)

⁵⁵ Barabás 1938. 52. és 58.

⁵⁶ Barabás 1938. 63–64.

⁵⁷ A harang felirata a következő: Felül: „*Dicsőség a magasságban az Istennek és a földön békeesség és az emberek között jóakarat Luk. II. 4.*” A harang egyik oldalán a következő vers olvasható: „*Ahányszor megkondul s imára hív szavam/ Két szívnek jóságát hirdeti ajakam/ Érchangom szárnyain ég-föld között járok/ Innen imát viszek onnan áldást hozok/ Égen is földön is fennszóval hirdetem/ A legnagyobb törvény élni szeretetben/ Ha élőket hívok ha holtat siratok/ A Bogárdi-párra mindig gondoljatok/ Barabás*”; a harang másik oldalán a következő felirat van: „*Öntette Bogárdi István a Dunapataji/ Unitárius Egyházközség első gondnoka/ és hitvestársa K. Papp Julianna a gyülekezet/ megalakulásának második évében első ércnyelvű/ hirdetőjéül a Dávid Ferenc igazának/ A Duna-Tisza határolta országgrészen/ Józan Miklós püspöki vikárius és Barabás István/ budapesti lelkész dunapataji első lelkipásztor/ idejében 1937/ öntötte Bodicsy Ferenc Baja 1737 sz.*”; a két felirat között stilizált Nagy-Magyarország formában díszes kehely a következő körirattal: „*Tebenned bízunk/ eleitől fogva XC. Zsolt.*”

⁵⁸ A Dunapataji Unitárius Leányegyházközség Vagyon-leltára 1939 év-végi állapot szerint. A Pataji Múzeum archívumában.

⁵⁹ Vajda 2003. 6.

⁶⁰ A levél a Pataji Múzeum archívumában található.

rábban az elhagyott dunapataji zsinagógát eladták, majd 1958-ban lebontották.) A tárgyalások már 1965-ben elkezdődtek a múzeum, az illetékes szervek és a Magyarországi Unitárius Egyház között.⁶¹ Végül 1974-ben vásárolta meg a megyei tanács a pataji unitárius templomot az akkor megyei múzeumi szervezetbe tartozó Pataji Múzeum számára. Többéves felújítás után 1982. november 27-én avatták fel múzeummá a templomot, az épületben azóta múzeumi és kulturális tevékenység folyik.⁶²

IRODALOM

BARABÁS István

1938 *A dunapataji unitárius egyházközség*. Fővárosi Nyomda Rt., Budapest.

FELHŐSNÉ dr. Csizsár Sarolta

1992 Az unitárius egyház hatása egy egységesen kálvinista faluban az emberi kapcsolatokra, különös tekintettel a párválasztásra, in: Novák László szerk. *Hiedelmek, szokások az Alföldön* 2. Arany János Múzeum Közleményei 7., Arany János Múzeum, Nagykőrös, 639–650.

FERENCZ József

1940 *A Duna-Tiszamenti unitárius egyházkör*. Az Unitárius Értesítő kiadása, Budapest.

KENDECSY Pálné dr.

1938 Dunapataji gyülekezeti élet, in: FERENCZ József szerk. Unitárius Évkönyv 1938. Az Unitárius Értesítő kiadása, Budapest, 83–90.

MAGYAR Bálint

2007 *A Dunánál – Dunapataj 1944–1958 I-II*. Új Mandátum Kiadó–Jelenkutató Alapítvány, Budapest.

RÁZMÁNY Csaba

2005 *Egy az Isten*. Heltai Gáspár Kft, Budapest.

SCHILL Tamás

2009 *A Pataji Múzeum és tájház rövid ismertetője*. Pataji Múzeum, Dunapataj.

F. SZABÓ Géza főszerk.

1930 *Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegye általános ismertetője és címtára*. Springer, Budapest.

VAJDA Lászlóné

2003 *Pataji Hírlap – repertórium*. Kézirat (szakdolgozat), Dunapataj.

⁶¹ MUEL IV/4. Dunapataji Egyházközség 2. doboz 3. tétel 1. 1965.

⁶² A múzeum tevékenységével kapcsolatban lásd Schill 2009. 2–7. A kötet és jelen tanulmány szerzője 1999 óta a Pataji Múzeum vezetője.

MELLÉKLET

(Simon Ernő lelkész leváltása ügyében írt levél)

Főtitisztelendő Méltóságos Püspök Úr!

Szomorú és bánattal teli szívvel vagyunk kénytelenek Méltóságos Püspök Úrhoz levelünkkel fordulni, mivel egyházunkban itt Dunapatajon másfél év óta állandó a veszekedés, gyűlölködés.

Mivel lelkészünk szeretet helyett a gyűlölködés magvát hinti el, megtörtént, hogy újszülött gyermekeinket keresztleletlenül kellett visszahozni és iskolás gyermekeinket úgy a templomba mint az iskolában ütlegeti.

Mi református hívek a mai nehéz élet súlya alatt, szinte roskadozva vágyódunk a templomba, de hogy tudnánk ott megnyugodni, ha a lelkészünk szeretetét nem érezzük. Mi szeretjük ősi református vallásunkat, szeretjük templomunkat, ezért esedezünk Nagyméltóságú Püspök Úrhoz, hogy a mi részünkre egy igazi lelkészt küldeni méltóztassék, Simon Ernő lelkész urat pedig egy őt megillető helyre elhelyezni méltóztassék, mert egy jó pásztor nélkül elszéled és elpusztul a nyáj. Esedezünk egy igazi pásztorért, aki nem csak hirdeti, de meg is tartja az ígét, aki szeretettel jár és összetartja az egyháztagokat.

Méltóztassék segíteni, azaz egy olyan lekipásztort küldeni, aki már érdemeket szerzett arra, hogy dunapataji pap legyen.

Kérésünket alázattal ismételve a Méltóságos Püspök Úr jóindulatába ajánlva maradtunk tisztelettel...

(Hely és dátum nélküli kézzel írott levél. A levelet összesen 257 személy írta alá.)